BARBARA KOVAČEVIĆ

Mudraci u frazeologiji II.[1]

U prošlome broju *Hrvatskoga jezika* govorili smo o konceptu mudrosti te animalističkim, odnosno zoonimnim, hrvatskim frazemima koji pripadaju tomu konceptu. Sad ćemo reći nešto više o frazemima istoga koncepta koji sadržavaju onimnu sastavnicu ili iz nje izveden pridjev.

Jedan od rijetkih hrvatskih frazema koji ulazi u koncept mudrosti, a u kojemu se spominje neki mudar čovjek frazem je *mudar kao Salomon* (*Salamun, Salamon, Solomon, Solomun*). Tko je Salomon i zašto se smatra mudrim? Salomon je kralj Izraela i Judeje, sin kralja Davida, koji je živio od 965. do 926. godine prije Krista. Tijekom svojega života ojačao je centralističku državu, a vanjsku je politiku temeljio na sklapanju povoljnih saveza sa svojim susjedima te sklapanju braka s faraonovom kćeri. Tako je osigurao mir sa susjedima, što mu je omogućilo da se usredotoči na unutarnje jačanje države, razvoj kulture i znanosti. Također, dao je sagraditi veliki hram u Jeruzalemu (Salomonov hram) i utvrdio je grad obrambenim zidom. Međutim, zbog velikih je izdataka morao nametnuti i velike poreze, a oni koji nisu mogli plaćati te poreze morali su odlaziti na prisilni rad. Tako su se produbile razlike između sjevera i juga države, koja se nakon njegova života neslavno raspala. Ipak, prema mnogim legendama upamćen je kao veliki vladar i osoba koju odlikuje iznimna mudrost, domišljatost, pravednost i veliko sveznanje te moć nad zlim duhovima, a poznavatelji kažu da mu se nezasluženo pripisuje *Pjesma nad pjesmama* te neki biblijski i apokrifni spisi (*Salomonovi psalmi*, *Salomonovo viđenje*). Fascinacija njegovim likom i osobinama tijekom povijesti vidi se u mnogim umjetničkim djelima, likovnim i glazbenim. Njegova je mudrost motivirala i nastanak frazemske sveze *Salomonov sud* ili *Salomonova presuda*, kojom se opisuje mudar, tj. uravnotežen sud ili kompromisno rješenje nastalo kao nužan izbor između jednako konkurentnih tvrdnja. Najpoznatija Salomonova presuda zapisana je u Starome zavjetu, u Prvoj knjizi o Kraljevima (1 Kr, 3: 16–28). Riječ je o dvjema ženama koje su stupile pred Salomona tvrdeći da su prave majke istoga djeteta. Da bi riješio spor, Salomon je predložio da se dijete mačem podijeli na dva dijela i da se svakoj majci preda jedan dio. Međutim, prava je majka to odbila, čime je dokazala svoje majčinstvo i Salomon ju je proglasio pravom majkom. Motiv Salomonove presude o majčinstvu proširio se izvan Biblije, doživio je modifikaciju i u čuvenome djelu njemačkoga modernističkog dramatičara Bertolta Brechta *Kavkaski krug kredom*, u kojemu se relativizira biološko majčinstvo.

[1] Ovaj je rad nastao u okviru istraživačkoga projekta Hrvatske zaklade za znanost *Višerječni izrazi u hrvatskome jeziku: leksikološki, računalnolingvistički i glotodidaktički pristup* (MWE-Cro) (IP-2022-107697, voditeljica: Goranka Blagus Bartolec).

Istovrijednice *Salomonova suda* ili *Salomonove presude* mogu se pronaći u mnogim europskim jezicima i pripadaju uzvišenomu stilu (njemački *ein salomonisches Urteil*, francuski *un jugement de Salomon*, talijanski *un giuditio salomonico*, ruski *соломоново решение*, poljski *salomonowy wyrok / wyrok salomonowy*, grčki *Σολωμόντεια λύση*, mađarski *salamoni bölcsesség*…). Izraz *Salomonov sud* ili *Salomonova presuda* konceptualno se preklapa s izrazom *Salomonova mudrost* 'velika i beskonačna mudrost'. U nekim jezicima istovrijedince više naglašavaju sem mudrosti, npr. u norveškome i malteškome jeziku (norveški *Salomons visdom*, malteški *bl-għerf ta' Salamun*), dok u drugima naglašavaju sem razuma, npr. u kašupskome (kašupski *salomóńszczi rozemër*). Iako je najčešća pojavna struktura *pridjev + imenica*, isti se koncept može ostvariti poredbenim frazemom, npr. u nizozemskome ili bošnjačkome (nizozemski *zo wijs als Salomo*, bošnjački *pametan kao Solomon*) (usp. Piirainen 2012: 194). U nekim europskim jezicima prevladava koncept odluke ili rješenja nad presudom ili se upotrebljavaju paralelno kao u talijanskome, slovenskome ili mađarskome jeziku (talijanski *un giuditio salomonico / una decisione salomonica*, slovenski *salomonska rešitev (odločitev, razsodba)*, mađarski *salamoni ítélet (döntés)*). Osim izraza *Salomonov sud* ili *Salomonova presuda* u hrvatskome jeziku potvrđeni su za pravedno, mudro i dovitljivo rješenje nekoga problema ili spora i frazemi *salomonsko rješenje* i *salomonska odluka*.

Naravno, moramo biti oprezni kad govorimo o Salomonu da ga ne zamijenimo sa Solonom, jednim od sedmorice čuvenih grčkih mudraca. Solon je bio atenski državnik i pjesnik, koji je živio otprilike od 640. do 560. godine prije Krista. Kad je postao arhont (grč. *ἄρχων,* 'vladar, zapovjednik, gospodar, predstojnik'), što je u njegovo doba bila titula najviših činovnika u mnogim polisima, proveo je brojne reforme u Ateni: oslobodio je seljake vezanosti za zemlju, ukinuo je hipotekarne dugove i ropstvo zbog dugova. Građane je podijelio u klase prema visini prihoda od zemljoradnje te prema financijskoj situaciji dodjeljuje politička prava i dužnosti. Donio je mnoge propise koji su općenito unaprijedili građanski život, bavio se obiteljskim i kaznenim pravom, zaštitom zemljoradnje, brinuo se za odgoj mladeži, a posebno se obrušio na iskazivanje raskoši u društvu jer bogatstvo i iskazivanje bogatstva ne donose sreću u životu. Na tome je tragu zabilježena i poznata priča o susretu bogatoga lidijskog kralja Kreza i mudroga Solona. Lidijski je kralj tom prigodom upitao Solona tko je najsretniji čovjek očekujući da će Solon izgovoriti njegovo ime. Međutim, Solon je smatrao da je život

prolazan, da je sve podložno promjeni i da se razdoblja sreće i nesreće stalno smjenjuju. Time je svakako naglasio prolaznost bogatstva i nužnost skromnosti. Iako je Krezovo bogatstvo motiviralo nastanak frazema *bogat kao Krez*, o tome ćemo govoriti nekom drugom prigodom. Zaustavimo se još na trenutak na jednome od naših glavnih likova, mudrome Solonu. U njegovu se opusu spominje sintagma *nepisani zakon* ili *nepisano pravilo* (grčki *ἄγραφος νόμος*). Iako je nije sam stvorio jer se nalazi još u Andokidovim zapisima iz 5. stoljeća prije Krista, tj. njegovu djelu *O misterijama*, a bila je i u aktivnoj upotrebi kod Platona, Aristotela i Tukidida, sintagma *nepisani zakon* dobila je novu dimenziju u zakonodavnim spisima, a ostala u upotrebi do današnjih dana u značenju 'zakon koji je općepriznat, koji potječe iz običaja iako nije zapisan', a razvila je i značenje 'općeprihvaćeno iako neformalno pravilo ponašanja', te je nalazimo u mnogim europskim jezicima, npr. njemačkome *ein ungeschriebenes Gesetz*, francuskome *une loi non écrite / loi non-écrite*, talijanskome *una legge non scritta*, španjolskome *una ley no escrita*, ruskome *неписанный закон / неписаный закон*, češkome *nepsaný zákon*, poljskome *niepisane prawo*, mađarskome *íratlan törvény*… (Piirainen 2012: 159–160).

Stari su Grci, kao što smo vidjeli, bili čuveni po svojoj mudrosti, ali cijenili su i mnoge druge vrline, među kojima je sposobnost sažetoga i preciznoga izražavanja misli. Upravo takvo jezgrovito, sažeto, kratko, jasno i koncizno izražavanje motiviralo je nastanak frazema *lakonski odgovor*. Takve jednostavne, a smišljene odgovore, prema predaji davali su Lakonci ili Lakedemonjani u staroj Grčkoj. Lakonija ili Lakedonija povijesna je pokrajina koja se nalazila na jugu Peloponeza, a njezino je upravno središte bila Sparta. Ime je dobila po svojemu kralju, Zeusovu sinu Lakedemonu, dok je Sparta ime dobila po njegovoj legendarnoj supruzi. Lakonci ili Spartanci ratnički su narod koji je u 5. stoljeću pobijedio Atenu, koja je bila najrazvijenija u Grčkoj i koja je bila najrazvijenija pomorska sila u svoje doba. Iako je vojnički duh koji su Lakonci njegovali bio iznimno važan, paralelno su smatrali da čovjek treba raditi i na svojoj duhovnoj dimenziji. Taj antički ideal kalokagatije zagovara poznatu težnju za skladnim paralelnim razvojem tijela i duha, tj. balansom fizičke ljepote i snage te duhovnih vrlina. To nam je učenje zasigurno najpoznatije iz kasnije latinske poslovice *Mens sana in corpore sano.* (doslovno: Zdrav duh u zdravu tijelu.). Stoga i ne čudi da su u prevlasti vojničkoga duha prednost davali kratkim, jasnim, osmišljenim, ali ipak duhovitim, pa čak i sarkastičnim odgovorima. Iako postoje brojni primjeri lakonskih odgovora, ovdje ćemo spomenuti samo neke koji su neposredno vezani za Lakonce, tj. Spartance. To su svakako oni odgovori koje su Lakonci uputili Filipu II. Makedonskom, ocu čuvenoga kralja Aleksandra Makedonskog. Kad je pokorio većinu grčkih gradova država, poslao je poruku Spartancima pitajući ih žele li da im dođe kao prijatelj ili neprijatelj, na što su Spartanci odgovorili jednom riječju: „Nikako." To ga je razbjesnilo, te je zaprijetio: „Ako pobijedim u ovome ratu, gorjet će vaše kuće, gradovi će vam biti u plamenu, vaše će žene biti udovice i zauvijek ćete biti roblje." Naravno, to nije dodirnulo neustrašive Spartance, koji su opet odgovorili samo jednom riječju: „Ako." Iako nisu poznati razlozi, činjenica je da Filip II. Makedonski nije nikad napao Spartu.

I u antičkome svijetu, kako bi se reklo riječima jednoga našeg pokojnog političara, žene očito nisu bile stvorene za mudraca nego za madraca, što se vidi u činjenici da se ne spominju u frazeološkome konceptu mudrosti. Ali kako svako pravilo ima iznimku, u antičkome svijetu možemo pronaći i jednu žensku figuru koja se možda i može uklopiti u mušku ekipu. To je Pitija, svećenica Apolonova proročišta u Delfima, koja je isto davala neke odgovore. A ti su odgovori prozvani *pitijskim odgovorima* i oni su nejasni, dvosmisleni, nerazumljivi, tajanstveni ili zagonetni. Kad smo već toliko prostora posvetili muškarcima, mudracima i ratnicima, red je da ispričamo priču i o čuvenoj proročici. Ako vas jednom pri obilasku antičkih lokaliteta u središnjoj Grčkoj put nanese u podnožje čuvenoga planinskog masiva Parnasa, koji je prema mitologiji posvećen Apolonu, Dionizu i muzama, zaustavite se i posjetite ostatke Apolonova hrama, koji je u antičko doba smatran pupkom svijeta. Već u 8. stoljeću prije Krista hram je bio poznat po proročištu u kojem je svećenica Pitija davala proročanstva osobne i političke prirode, tj. nerazumljive, dvosmislene ili zagonetne odgovore. Takve je odgovore davala u transu, pod utjecajem omamljujućih plinova koji su se širili iz pukotine na stijeni iznad koje je sjedila na tronošcu. Posljednji zapisi o proročici Pitiji postoje iz doba rimskoga cara Teodozija I. Velikog, koji je, kažu, zaslužan za zatvaranje proročišta u Delfima oko 390. godine nakon konačne pobjede kršćanstva.

S obzirom na vremenski raspon i postojeće interpretacije u antičkim izvorima može se zaključiti da Pitija nije bilo osobno ime određene osobe, nego „umjetničko" ime vrhovne svećenice, koja je bila proročica u Apolonovu hramu u Delfima, preko koje je u transu Apolon objavljivao ljudima Zeusovu volju. Njezine riječi i misli bilježili su svećenici i pretvarali ih u proročanstva. (Prema najstarijim legendama Delfi su bili sveto mjesto božice zemlje Geje, koju je štitila njezina kći – zmija Piton. Smatra se da je ime Pitija istoga korijena.) Zabilježene su dvije vrste Pitijina transa. U jednome je obliku transa bila u polusvjesnome stanju te odgovarala na pitanja izmijenjenim glasom, a kad bi izišla iz transa, bila je potpuno mirna i opuštena. Druga vrsta transa očitovala se u vidu mahnitoga delirija s divljim pokretima udova, glasnim stenjanjem i neartikuliranim vikanjem. Nakon takvoga transa proročica bi umrla i njezino je mjesto zauzimala neka nova Pitija. O tome svjedoči i Plutarh, za kojega se smatra da je potkraj života bio na dužnosti starijega od dvojice Apolonovih svećenika u Delfima i koji je bio zadužen za tumačenje Pitijinih proročanstava. On je

zabilježio slatkasti miris opojnih para koje su proročicu dovodile do transa, a devedesetih je godina prošloga stoljeća američki toksikolog Henry Spiller zaključio nakon provedenih geoloških i kemijskih istraživanja na lokalitetu da navedeni opis može biti povezan s udisanjem nezasićenih ugljikovodika, preciznije rečeno etilena.

Najpoznatiji *pitijski odgovori* danas služe kao primjeri uloge stanke u govoru, tj. zareza kao važnoga pravopisnog znaka. Na pitanje jednoga vojskovođe o uspjehu i ishodu ratnih aktivnosti odgovorila je u zanosu: „Ibis redibis numquam peribis in bello." Ta se rečenica mogla tumačiti dvostruko (pozitivno i negativno) s obzirom na stanku pri njezinu izgovoru. Ako se stanka postavi iza druge riječi u rečenici, u prijevodu bi značila: „Ići ćeš, vratit ćeš se, nikad nećeš poginuti u ratu." Ali, ako se postavi iza treće riječi u rečenici, rečenica dobiva suprotno značenje: „Ići ćeš, nećeš se nikad vratiti, poginut ćeš u ratu."

U neko kasnije doba pitije bi možda bile proglašene vješticama i gorjele na lomači, a ovako su u svoje doba u dominantno muškome svijetu antičke Grčke bile iznimno važne kao medij putem kojega su bogovi komunicirali sa smrtnicima. Svojom su ulogom svakako bile prethodnice svojevrsnoga vjerskog turizma, koji je Delfe pretvorio u najbogatije i najprestižnije proročište antičkoga svijeta.